

Dr. ČIRO TRUHELKA: NEOLITSKO NASELJE U OSIJEKU

Dunav, koji širokom, samo kod Đerdapa stiješnjenom dolinom vodi od Crnoga Mora u srce Evrope sa svojim tributarima, Dravom i Savom, bio je od prirode predestiniran put, kojim će od istoka k zapadu fluktuirati ne samo etničke nego i kulturne struje. Veliki kulturni kapacitet daje panonskoj depresiji ne samo njena morfološka formacija, nego i njena geološka podloga. Ona sa interamnijem Drave i Save predstavlja najprostraniji kompleks praporaste formacije u srednjoj Evropi a kako je *löss* radi mehkocće i prhkosti i primitivnim ratarskim oruđem lahko obradivo tlo, prirodno je, da će se tu vrlo rano u većem broju naseljavati ratarski živalj i u doba, koje smatramo kolijevkom ratarstva, a to je neolitsko. I doista uz Dunav, počevši od Besarabije te uz Savu i Dravu niže se gusti niz naselja, od kojih ćemo navesti samo ona najbliža našem području: Vučedol kod Vukovara, Adaševci, Vinkovci (Neudorf), Dalj, Sarvaš, Kolodvar kod Čepina, Samatovci i konačno O s i j e k.

Tu je, prigodom rigolanja vinograda g. Dragutina Herrmanna nađeno bezbroj neolitskih starina, što je ponukalo g. C. F. Nubera, da i on pretraži tlo a o rezultatima izvijestio je u svoje doba g. prof. Vjek. Celestin u »Vjesniku Hrv. Arheol. Društva« (II. n. s. 1896./97.). Bogati materijal starina, što je tu izvađen, došao je u Gradski Muzej u Osijeku i tu predstavlja najstariju naseljeničku fazu grada, koji je u rimsko doba pod imenom Mursa, u tursko i moderno doba pod sadašnjim imenom u kulturnomu životu našeg interamnija igrao veliku ulogu. Naselje — jer radilo se tu nesumnjivo o stalnom naselju — u vinogradu g. Herrmanna bilo je dakle *nucleus*, iz koga će se razviti vremenom današnji Osijek.

Na žalost, pri iskapanju nije se toliko pazilo na to, da se egzaktno ustanovi priroda i opseg toga naselja, koliko se nastojalo, da se nabere što više muzejskih objekata. Prostor, što ga je zapremalo naselje, obuhvata navodno 12.000 m² a od toga je otkopano blizu 800 m².

Tlo oko naselja bilo je močvarno, opasano jarkom, a ako je ovo opažanje ispravno, moguće je, da je tu bila terramara izgrađena po načelima gornjoitalske terramara-arhitekture. Kuće u tom slučaju ne bi bile zemunice ili *fondicabane*, nego brvnjare, odignute koljem nad razinom zemlje. Ovu pretpostavku podkrijepio bi i inventar naselja, jer je kameni instrumentarij mnogo oskudniji, a naročito nedostaju oni tipni kalufasti budaci, koji su bili glavno oruđe isključivo ratarskog žiteljstva zemuničara, dočim su koštani manufakti nevjerovatno bogato zastupani te dokazuju, da su se naseljenici uz ratarstvo vrlo mnogo bavili stočarstvom i lovom te industrijama, koje su time u vezi.

Kremeno kresano oruđe, izvađeno iz kulturnih slojeva, ne odaje nam ništa, što bi se isticalo pred sličnim komadima drugih savremenih naselja. To su od iverja načinjeni noževi, strugala ljuskasta oblika, svrdla, šila i napokon strjelice trouglata oblika sa dva brka postrance. Kako u blizini Osijeka nema u prirodi pravog kremenca, dobavljali se iz pečujskih gora ili iz šljunaka koje pritočice Drave (možda iz Karašice) valjutci od rožnjaka, jaspisa i drugih radiolarita te bi se, kako svjedoče mnogi nukleji i trijeske, kao otpaci pri obradi, na licu mjesta prerađivali u halat. Manji nožići od obsidijana te trijeske i nukleji od istog rijetkog materijala, dokazuju, da su naseljenici imali veza sa njegovim ishodištem, pri čemu moramo prije misliti na karpatske slojeve kod Tokaja, nego li na slojeve egejskog područja na Melosu.

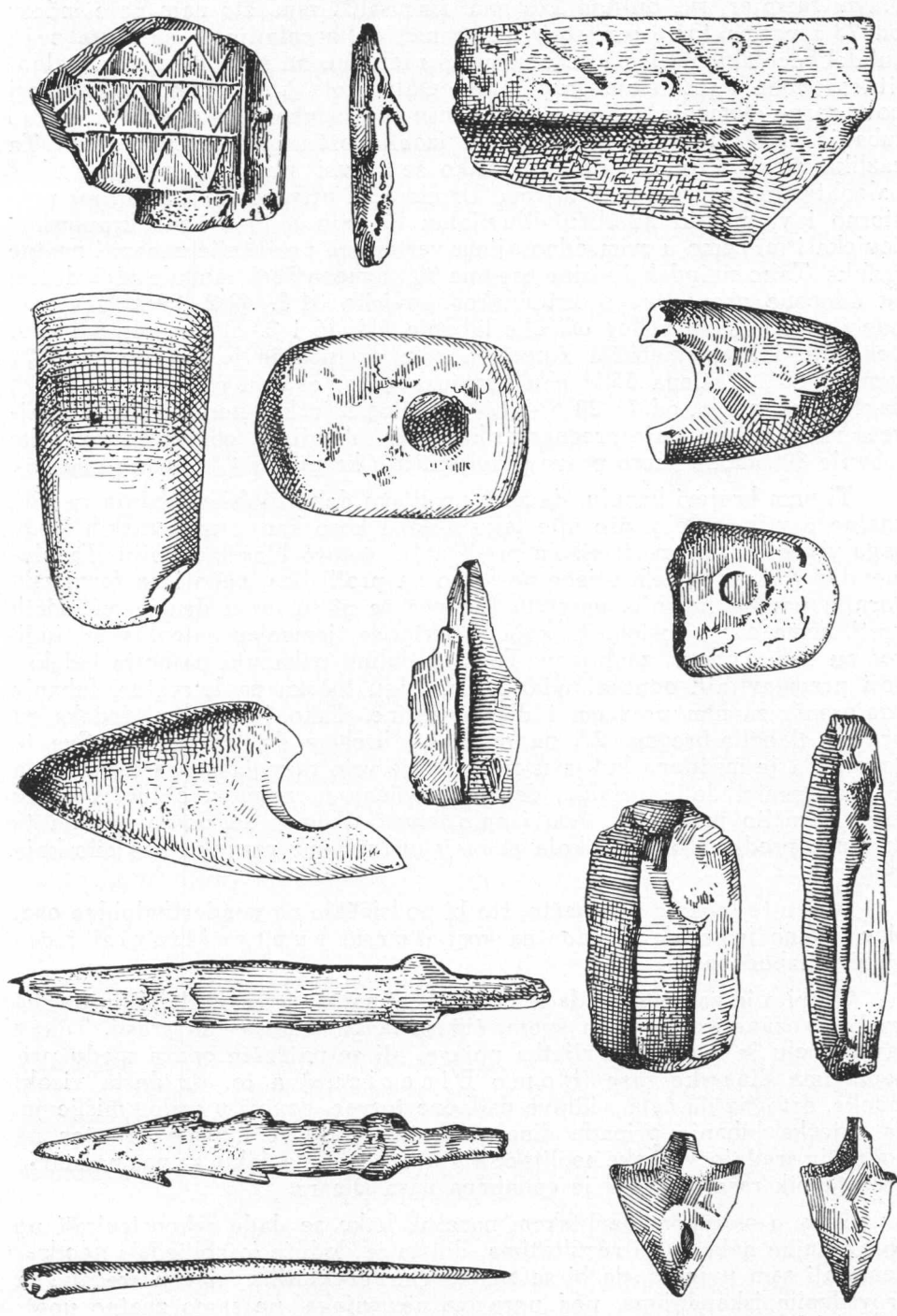
Daleko jače od kamene industrije razvila se koštana i rožna. Od jelenje rožne pravili su se naročito budaci sa rupom za nasapljivanje, koji su bili dosta podesni za obrađivanje mehke praporaste zemlje i koji su zamijenili kamene kalufaste klinove starijeg doba zemuničara. Isti materijal se prerađivao i za mnoge druge svrhe pa i za sapišta onih manjih kamenih jezicastih klinova, koji su značajni za mlađi odsjek neolitika i koji su tu nađeni u lijepoj seriji. Od istog materijala prave se i sulice u obliku noža i ostve sa postranim kukama, slične onima iz neolitskih naselja u Vinči u Srbiji i Ruščuka u Bugarskoj.

Osobitu vještinu stekli su žitelji osječkog neolitskog naselja u obradi vanju kosti. Od nje prave šila, gladilice, bodeže, vrške strjelica i kopalja te različne igle pribadače i šivače a osobito pomno su izrađene ove potonje i ušice u nekih igala su tako sitne, da je gotovo nevjerovatno, da su one prokopane kamenim šiljcima. Po vanredno velikoj množini koštana halata za obrađivanje kože sudeći, već je u ovom osječkom pranaselju bila industrija kožarstva jako razvijena i u njenoj ekonomiji jedno od najvažnijih privrednih vrela.

Keramika naselja i ako je zastupana dosta obilno, za razliku od drugih savremenih, je i u tehničkom i u umjetničkom pogledu vrlo neugledna. Ornamentika je monohromna a sastoji se od nizova piknjica, trokutnih zarezata te vertikalnih i horizontalnih zarezata. Nešto zasebno predstavljaju ornamentički, polučeni u mehku ilovaču utisnutim zrnima pšenice (t r i t i c u m s p e l t a) i sićušnih slatkovodnih školjkica. Značajno za kulturnu sliku, što nam je daju ovi ostaci naselja, je posvemašna nestašica — bar do sada — svake idolooplastike, koja je inače u našim neolitskim naseljima tako dominantno zastupana.

Od ostalog arheološkog materijala, koji nam objašnjava kućni život, valja spomenuti kamene kruglje za trenje žita, zemljane kruglje, koje služe kao taneta za pračke, kruškolike, horizontalno provrtane grijalice, prešlje-nove, te ispečene komade zemljana lijepa sa otiscima pletera koliba. Kao dokumenti religioznog shvaćanja mogu se smatrati zubi psa, medveda, vepra, provrtani da se mogu nanizati u ogrlice. I ako je ovakav nakit služio od iskona kao lovačka trofeja, on vremenom dobiva značenje *apotropaiona* ili hamajlije. Dosta običan bio je nakit od provrtanih ljuštura školjaka i puževih kućica, koje su, nanizane u nizove, služile kao đerdani.

U antropološkom vidu zanimljiv je nalaz grobnica, u kojoj je bio skelet u karakterističnom skučenom položaju »hockera«, položen na lijevu stranu licem prema jugu. Takove okosnice su u našem neolitiku vrlo rijetke a što je iz bliže okoline (Vučedol, Babska) poznato, još nije ispitano.

Lubanja je vrlo dobro sačuvana i vrlo podesna za proučavanje. Njeni glavni razmjeri su: duljina 175 mm, širina 131 mm, što nam daje indeks od 75 i prema tome ona stoji na granici dolichocefalije te se može zvati subdolichocefalnom. Time se ona bitno razlikuje od većine lubanja paleolitskog doba i približuje grupi brahicefala, koja u neolitsko doba unosi nove rasne elemente u Evropu. Ona više nije onako niska i sploštena kao lubanje starih rasa, već se svojom izobljenošću primiče modernim. Ta razlika razabire se osobito jasno, ako se sravni norma verticalis paleolitičara sa ovim neolitičarom. Uzmimo za prisposobu, samo njoj prostorno i vremenski najbližu diluvijalnu lubanju a to je ona krapinskog čovjeka i mi ćemo u svim odnošajima vertikalne projekcije zapaziti znatne razlike. Tako su indeksi visine bregme 50, tjemena 58·2, lambde 34·2, dočim su odnosne proporcije u krapinskog čovjeka 31·8, 42·2, 29·3, dakle je odnosna razlika u prilog osječke lubanje 3·4, 16 i 2. Sličan odnošaj nam pokazuju i kranimetrički kutevi: u osječke lubanje je kut bregme 57°, lambde 85°, ofistiona 55·5° a u krapinskog čovjeka su oni 50°, 65° i 57°, dakle opet razlika od 7°, 20° i —1·5° u prilog osječčkog neolitičara. Ali najveća razlika, koja daje pregnantni karakter lubanji je čeonni kut, u osječke lubanje 89°, dakle skoro posve pravi kut a u krapinskog čovjeka samo 66°.

Ti nam brojevi kazuju, da se u neolitsko doba ljudska lubanja razvila znatno u visinu. Čelo više nije tako nisko i koso kao u paleolitskih ljudi, nego visoko i svojom strminom predstavlja gotovo klasičnu liniju. Ta plemenitija formacija čela utječe ne samo na profil lica, nego i na formaciju gornjih partija lubanje, naročito tjemena te ni tu, ni u drugih susjednih kosti, nema one sploštenosti, koja karakteriše tjemenicu paleolitskih ljudi, već su one svedene, zaobljene. Tu nam oblinu pokazuju najbolje indeksi, koji predstavljaju odnošaj udaljenosti dviju točaka na kurvaturi lubanje izmjerenih ravnim pravcem i diljem obline. Tako je odnosni indeks na pravcu glabella-bregma 21, na onom od bregme do lambde 26. Sve to govori, da je moždana kutija u ove lubanje vrlo razvijena, ona je, premda još na granici dolichocefalije, dobro razvijena u visinu a obilježja niske rase, naročito prognatija čela i sploštenost tjemena su posve nestala te nam ona predstavlja rasu, koja je na istom stepenu razvitka kao bilo koja moderna.

Ako u te lubanje ima nešto, što bi podsjećalo na neanderthaloidne osobine, jedino je to, da je nadočna kost (*torus superciliaris*) jedva vidljivo izbočena.

Osobito je zanimljivo, da je čeona kost sastavljena od dvije ljuske, na sredini vezane vertikalnim švom, čiji sastavci nisu sasvim srasli. Takav šav na čelu je inače vrlo rijetka pojava, ali se najčešće opaža među pripadnicima dinarske rase (*Homo Dinaricus*) a to, uz dosta visoki indeks, ortognatiju čela, vidljive nadočne toruse, govori u prilog mišljenju, da osječka lubanja pripada dinarskom tipu koji je i inače zapažen na području srednjoevropske neolitske kulture. To bi bio dakle za nas najstariji predstavnik rase, za koju je eponimna naša Dinara.

Slika o osječkom neolitskom naselju, kako se daje rekonstruirati po dosadašnjim nalazima i rezultatima, doista je dođuše još blijeda i neodređena, ali sam uvjeren, da bi se ona mogla egzaktnijim i jačim sredstvima provedenim iskapanjima, pod upravom stručnjaka, ne samo znatno upotpuniti, nego i u nekom pogledu ispraviti.

Resumé. In vorstehendem Artikel wird auf eine jungsteinzeitliche Siedlung hingewiesen die im Stadtbereiche von Osijek liegend eine jener Etappen im Interammium der Drau und Save vorstellt welche auf der alten Orientstrasse lag und die durch das Donautal und das erwähnte Interammium über das Laibacher Moor und die Mondseesiedelungen in den Mittelpunkt Europas führte. Dieser Strasse folgten nicht nur Völkerströmungen sondern auch Kulturströmungen und deren jungsteinzeitliche Etappen waren ausser Osijek, Vučedol bei Vukovar, Dalj und Sarvaš mit ihrer herrlichen inkrustierten Keramik, ferner Neudorf bei Vinkovci, Kolodvar bei Čepin und Samatovci. Die Fundstelle wurde beim Rigolen der Weingartenanlagen des H. Karl Herrmann entdeckt und von H. C. F. Nuber ausgebeutet. Dabei wurde mehr darauf gesehen möglichst viel archäologisches Material aufzulesen, als darauf, möglichst exakte Beobachtungen anzustellen. Das meiste hier zustande gebrachte Material wurde dem Städtischen Museum in Osijek einverleibt, wo es als ältestes Denkmal der lokalen Stadtgeschichte gelten kann. Dass es sich hier um eine alte Siedlung handelte ist zweifellos und ihr Umfang scheint kein geringer gewesen zu sein, da sich die Kulturschichten angeblich über einen Flächenraum von 10.000 m² erstrecken, wovon nur 800 m² durchforscht sind.

Aus Mangel an eingehenden Beobachtungen kann leider nicht festgestellt werden ob es sich hier um Erdgrubenwohnungen (*fondi di cabanne*) oder um Terramarensiedelungen handelt. Das eher letzteres der Fall war, dafür spräche die Ortslage in sumpfigem Gelände und auch das zutage geforderte Sachinventar, wo Steinartefakte ihrer Zahl nach den Knochen- und Hornartefakten bedeutend zurückstehen. Auch der Mangel an Schuhleistenkeilen, jenes typischen Ackerbauerwerkzeugs der Erdhüttenbevölkerung sowie das häufigere Auftreten von zungenförmigen Flachkeilen wären für diese Annahme symptomatisch.

Als Werkzeugmaterial wurden verschiedene Jaspise und Radiolariten aus irgendeinem benachbarten Drauzufluss (vielleicht Karašica) und analoges Geröl aus dem Fünfkirchner Gebirge verwendet. Erzeugt wurden meist unansehnliche Stücke. Wichtig für die Feststellung von Verbindungen mit dem Norden sind Obsidiane im Rohzustande als Nuclei und verarbeitet als Messer und Spähne. Als Ursprungsort des Rohmaterials käme Tokay in Frage.

Die Knochenindustrie war bedeutend stärker entwickelt. Sie lieferte Hauen von Hirschhorn, Nadeln, Ahlen, Dolche, Pfeil- und Harpunenspitzen, Zier- und Stecknadeln und eine grosse Menge von Glätt- und sonstigen zur Lederbearbeitung dienenden Werkzeugen. Sie bietet viel Aehnlichkeit mit analogan Funden von Vinča in Serbien und Ruščuk in Bulgarien. Das gilt namentlich von den Harpunen in Gestalt eines ar beiden Seiten mit spitzen Wiederhacken versehene Lanzenblattes.

Die Keramik war bescheiden und lieferte nur das nötigste Gebrauchsgeschirr. Etliche ornamentierte Scherben weisen Punktreihen, vertikale und schräge Strichreihen sowie hängende Dreiecke auf. Einzelne waren mit Samenabdrücken vom *Spelt* (*Triticum spelta*) und kleinen Flussmuscheln verziert. Den Schmuck bildeten Jagdtrophäen: durchbohrte Zähne vom Bären, Eber und Hund, die auf Schnüren angereiht als Schmuck und Apotropaion dienten. Einer der wichtigsten Funde dieser Ansiedlung war ein gut erhaltenes Hockergrab, das Skelett in der charakteristischen Stellung auf der linken Seiten mit dem Antlitz gegen Süden liegend. Der Schädel, L. 175 mm, Br. 131, hatte einen Index von 75 und steht an der Grenze der Dolichocephalie, kann also schon als Subdolichocephal angesprochen werden. Er ist bereits so hochentwickelt, dass er modernen Schädeln viel näher steht als selbst dem entwickeltsten paläolithischen. Ein Vergleich mit dem jüngsten Paläolithschädel auf unserem Gebiete, jenem von Krapina weist gewaltige Unterschiede unseres. So betragen in der *Norma verticalis* die Höheindices des Bregma 50, des Scheitels 58,2, des Lambda 34,

während beim Krapiner die Analoga 31.8, 42.2, 29.3 betragen. Ähnlich verhalten sich auch die kranimetrischen Winkel: Bregma 57° , Lambda 85° , Ophistion 55.5° gegenüber 50° , 65° und 57° .

Hervorragend ist die Orthognathie der Stirne (89°). Ein leise merklicher Torus superciliaris scheint das einzige ältere Rassenmerkmal zu sein.

Bemerkenswert ist die am Schädel beobachtete senkrechte Stirnnaht, deren Spuren noch nicht verwachsen sind. Bekanntlich ist dies eine seltene Erscheinung, die aber beim *Homo Dinaricus* noch am häufigsten auftritt u. gleichwie der bemerkbare Torus superciliaris als Rassenmerkmal aufzufassen ist was uns zur Annahme berechtigt, dass der Schädel von Osijek der älteste, bisher bekannte Vertreter dieser Rasse wäre.

